

Bir Benlik İnşası Olarak Kendini Yazmak ve 18. Yüzyılda Sıradan Bir Osmanlı Kâtibinin Benlik Algısı

Mehmet Yaşar Ertaş*

Writing Oneself as Self-Building and the Self-Perception of an Ordinary Ottoman Clerk in the 18th Century

Abstract ■ As social beings, humans emerge within communities. Their language, beliefs, emotions, thoughts, and understanding of the world are shaped by communication and interaction with the social entities to which they belong. The intellectual capacities of an individual also develop through such interactions. Therefore, each unique individual perceives, interprets, and represents both themselves and their environment within the sphere of language and cognition that encompasses them. Constructing one's identity through writing is also a form of this collectivity. Thus, it is necessary to understand why and how someone writes about themselves, as well as the language and style they use, in order to accurately assess both the writer and the written. The Ottomans were no exception to this phenomenon. Narrative held a collective significance occurring within a cultural and societal framework. Each individual keeping personal records constructed themselves within a linguistic realm consisting of values, myths, metaphors, symbols, and expressions. The nature of collectivity does not imply that self-expression is impossible however. Yazıcı Murtaza, a scribe, was an ordinary Ottoman who documented his own narrative in the 18th century. In his account, he shed light on his family, revealed his expectations, disappointments, sorrows, and joys, and aimed to communicate the world he perceived. Within the outlined theoretical framework, this study will discuss the act of self-writing by Yazıcı Murtaza and examine his self-perception through his travel notes and poems.

Keywords: Autobiography, Ego-Document, Writing Oneself, Self-Building, Self-Perception, Yazıcı Murtaza, Ottoman Empire.

---

* Sakarya Üniversitesi.

Eleştiri, görüş ve önerileriyle makalenin tekemmülüne katkı sağlayan Dr. Öğretim Üyesi Öznur Göçmen'e, Prof. Dr. Mehmet Tayfun Amman'a, Prof. Dr. Engin Yılmaz'a ve Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu'na müteşekkirim.

Giriş

Edward Said'in hatıralarını topladığı *Yersiz Yurtsuz* adlı kitabının ilk cümlesinde kitabını paradoksal bir şekilde yitik ya da unutulmuş bir dünyanın kaydı olarak tanımlar. Hâlbuki kayıt unutulması mümkün olmayan izlerden oluşmaktadır ki bunlar aynı zamanda Said'in benliğini inşa eden hikâyelerdir. Zira kitapta andığı insanları, yerleri ve olayları en ayrıntısına kadar içinde yaşattır. Bu yüzden çocukluk ve gençlik yıllarına ait yaşam izlerinden oluşan ve kitap suretine bürünmüş olan şey esas itibarıyla Said'in keşfettiği benliğidir. Kitabı kaleme alma sebebi de aslında “bugünkü yaşamımla o günlerdeki yaşamım arasındaki zamansal ve mekansal uçurumun iki yakasını bir araya getirme” ifadelerine yansıdığı gibi, hastalığın pençesinde ölümün yaklaştığını hisseden yazarın “bu kavuşmak bilmez mesafeye bariz bir gerçeklik” kazandırma, hayata tutunurken bütünlüklü ve tutarlı bir yaşam öyküsü oluşturma ihtiyacıdır. Bununla birlikte Said bunun hiç de kolay olmadığı, kendi özyaşamını keşfederken “uzaklarda kalmış bir zamanı ve deneyimler yumağını yeni baştan kurmaya” soyunduğunun farkındadır.¹

Edward Said'in geçmişinde keşfettiği, hatırladığı, seçtiği, sıraladığı ve sonunda yeniden kurduğu bu deneyim aslında “kendini yazma eylemi”nin bir hülasasıdır ve benliği yansıtır. Çünkü Bruce Hood'un ifadesiyle “kim olduğumuz benliğimizin bir öyküsüdür. Beynimiz tarafından inşa edilmiş bir anlatıdır”. Benliğin anlatılar üzerinden inşa edildiğini düşünen Dan Denett ise aynı şeyi tersten söyler. Ona göre “öykülerimiz örülmüştür; ama çoğunlukla biz onları örmeyiz onlar bizi örür.” Yani özümüzde bir benlik yoktur, benlik ancak anlatıların çekim merkezi olarak ortaya çıkar. Bağlamı kaldırdığımızda benlik de değişir.² Keza benliği inşa eden zihnimiz sosyalleşmek üzere kodlanmıştır. Başkalarının varlığını dikkate alan ve çevreyle uyum içerisinde olma eğiliminde olan zihin, doğal olarak benliği sosyal bir nitelikte oluşturur. Dolayısıyla benlik, sosyal bir çevrenin etkisinde, insanlarla etkileşim içinde çocukluktan yetişkinliğe değin hayat boyu deneyimlerle değişen ve örülen bir inşa sürecinin ürünüdür.

Bir Benlik İnşası Olarak Kendini Yazmak

Günümüzde benliğin ne olduğu hususunda belli bir uzlaşma olsa da Felsefe, Psikanaliz, Psikoloji ve Sosyal Psikoloji gibi bilim dalı ve disiplinlerin her biri

1 Edward W. Said, *Yersiz Yurtsuz, Anılar*, çev. Aylin Ülçer (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), s. 13-17.

2 Bruce Hood, *Benlik Yanılsaması: Sosyal Beyin Kimliği Nasıl Oluşturur?*, çev. Eyüphan Özdemir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), s. 16.

kendine göre bir tanım yapmışlardır.³ Literatürdeki yaklaşımlara bağlı olarak gerçek benlik, ideal benlik, “olması gereken” benlik, bireysel benlik, toplumsal benlik gibi farklı benlik kategorileri de ortaya konmuştur. Bu yüzden benliğin tek bir tanımını yapmak zordur. Erol Göka, Nuri Bilgin’in *Kimliğin İnşası* adlı kitabına referans vererek benliği “kendisiyle ilgili enformasyon ağını birbiriyle bütünleştiren, semantik ve biyografik nitelikli bir çekirdek yapı” ya da “bir kişinin kendisi hakkında sahip olduğu enformasyonları örgütleyen bir şema” olarak iki şekilde tanımlar. Ona göre benlik, kendini inşa ve kimliğin oluşumunda birtakım roller üstlenir. Kendini tanımak için değerlendirme yapar, bilgilerden lehine olanları seçer ve özsaygısını artırır, tehdit ve başarısızlıklar karşısında savunma mekanizmalarıyla kendini korumaya alır, kendi hakkında tutarlı bir görüş oluşturur ve başkalarına kendi hakkındaki gerçek algısını da yansıtan bir sunum ortaya koyar.⁴ Bu makalede benlik esas itibarıyla kişinin kim olduğuna dair sorusuna, psikolojik olarak sahip olduğu ailesi, çocukları, eşyaları ve maddi imkânlarına dair algısı; başkalarının onu nasıl tanıdığı, toplumdaki konumu ve rolüne ilişkin algısı ve son olarak inanç, değer, yetenek ve yeterlilik gibi psikolojik süreçlere dair algısına dayanmak suretiyle kişinin verdiği cevap olarak kabul edilmekte ve tartışılmaktadır.

Benliğin en temel özelliklerinden birisi de refleksif özelliğidir. Yani benliğin bir obje olarak kendini düşünmesi, kendi üzerinde gözlem yapması ve kendine dair analizlerde bulunması ve bundan da bizzat etkilenmesidir. Kimlik de kişinin kendiliğinin farkında olması, kendi üzerine düşünmesi, yaşam öyküsü ile yüzleşmesi; varlığı algılaması ve kim olduğu sorusuna cevap aramasına bağlı olarak (refleksif bir tutumla) oluşan benliğin⁵ sosyal olarak şekillenmiş ve dışa yansıtılmış

3 Bkz. Melford E. Spiro, “Is the Western Conception of the Self “Peculiar” within the Context of the World Cultures?”, *Ethos*, 21/2 (1993), s. 113-115. Spiro, literatürdeki benlik tanımlarının yedi kullanım biçimi olduğunu belirtir. Spiro’nun ortaya koyduğu bu tanımları Önderman şu şekilde özetlemektedir: “1. Tüm boyutlarıyla bir birey ve kişi, 2. Kişinin veya bireyin kültürel düzlemdeki kavranışı, 3. Bazı bireysel psikik töz veya yapıların kültürel kavranışı, 4. Kişinin bu tür bir tözü, kendi girişim, hissetme, duygu merkezi veya mahalli olarak kavrayışı, 5. Bireyin kişiliği, 6. Kendilik hissi veya kişinin ayrı bir varlık olduğuna ilişkin bilinçliliği, 7. Kişinin kendi niteliklerine ilişkin bilinçli veya bilinçdışı tasarımı veya benlik tasarımı. Benlik kavramı psikoloji, psikanaliz, felsefe, ilahiyat ve antropolojide sıklıkla kullanılmasına rağmen kavramın anlamı konusunda bir uzlaşma yoktur ve çok çeşitli bağlamlarda farklı anlamlarda kullanılmıştır.” Murat Önderman, *Utanç: Sosyo-Kültürel Bir Fenomen* (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020), s. 184.

4 Erol Göka, *İnsan Kısım Kısım* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2019), s. 269-270.

5 Antony Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, çev. Ümit Tatlıcan (Ankara: Say Yayınları, 2010), s. 75; Michael A. Hogg ve Graham M.

halidir. Bu çerçevede kendini anlatmak ve özellikle de yazmak refleksif bir tutum olarak kimlik ve benliğin inşa sürecinin bir parçasıdır.⁶ Hatırat ve günlükler de gözleyen, idrak eden, bilen ve düzenleyen bir özne olarak benliğin kendini inşasında etkili bir yoldur.⁷ Çünkü otobiyografik hafıza ile benlik arasında doğrudan bir ilişki vardır.⁸ Geriye dönüş yapmak suretiyle yaşamını gözden geçirip öykülemek, bireysel yaşamının dağınık unsurlarını toplama, kaderini eksiksiz ve tutarlı bir şekilde ifade etme; geçmiş, bugün ve gelecekteki benliklerini birbirine bağlayan bir anlatı dizisi oluşturma ve benliğin bütünlüğünü sağlama çabasıdır. Otobiyografik hafıza aynı zamanda kendimizi ve başkalarını nasıl gördüğümüzü; kişiler arası ilişkilerimizi nasıl oluşturup sürdürdüğümüzü; nasıl düşündüğümüzü, hissettiğimizi ve davrandığımızı belirler.⁹ Dolayısıyla kendini veya “ben”i kaleme alma ihtiyacı duyan veya kayda geçirmeyi önemseyen bireyin yazma eylemi, otobiyografik bellek kapsamında pratiğe dönüştüğü gibi benliğin varlığına ve öz farkındalığa işaret eder. Ayrıca yazıya geçirme ve dışarıya açma eyleminin sosyal bir ağ içinde gerçekleşiyor olması da kişinin kendini değerli tasavvur etme ve güçlü bir benlik kurma arayışına karşılık bulduğu önemli bir sosyal pratiktir.¹⁰ Mamafih kendini

---

Vaughan, *Sosyal Psikoloji*, çev. İbrahim Yıldız ve Aydın Gelmez (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2017), s. 128.

- 6 Georges Gusdorf, “Conditions and Limits of Autobiography”, çev. James Olney, *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, ed. James Olney (Princeton: Princeton University Press, 1980), s. 35-44. Literatürde karmaşık bir yapıya sahip olan benliğin yazma edimi ile belli bir şekil ve görüntü aldığı belirtildiği gibi metne yansıyan benliğin yalnızca bir kurgu olduğu düşüncesi de dile getirilmiştir. James Olney, “Autobiography and the Cultural Moment: A Thematic, Historical, and Bibliographical Introduction”, *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, ed. James Olney (Princeton: Princeton University Press, 1980), s. 22; Barrett J. Mandel, “Full of Life Now”, *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, ed. James Olney (Princeton: Princeton University Press, 1980), s. 49-72.
- 7 Hatıralar ile otobiyografik yazım arasında doğrudan bir ilişki vardır. Hatıralar, insana özbiçinli bir birey olma ve bir yaşam öyküsü anlatma imkân ve yetkinliği verdiği gibi otobiyografik yazmanın da esas zeminini oluşturur. Erika Glassen, “The Sociable Self: The Search for Identity by Conversation (*Sohbet*). The Turkish Literary Community and the Problem of Autobiographical Writing”, *Autobiographical Themes in Turkish Literature: Theoretical and Comparative Perspectives*, ed. Olcay Akyıldız v. dğr. (Würzburg: Ergon-Verlag, 2007), s. 143.
- 8 Otobiyografik hafızanın benlik üzerindeki etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Soljana Çili ve Lusja Stopa, *Autobiographical Memory and the Self* (London: Routledge, 2019).
- 9 Çili ve Stopa, *Autobiographical Memory*, s.10, 11 ve 16; Gusdorf, “Conditions and Limits of Autobiography”, s. 35.
- 10 Gabriele Jancke, “Autobiography as Social Practice in Early Modern German-Speaking Areas Historical, Methodological, and Theoretical Perspectives”, *Autobiographical Themes*

anlatmak ve yazmak suretiyle benlik inşası farklı kültürel ve toplumsal yapılarda farklı süreçlere tabiidir.

Kendini yazma ve benlik arasındaki bu ilişkiye dayanarak, tarihten günümüze intikal etmiş olan günlük, hatırat, mektup gibi ben anlatıları nev'inden her tür metnin, belli bir düzeyde yazarının duygu dünyasına, zihinsel yapısına ve bilişsel süreçlerine ulaşmamıza imkân verdiğini söyleyebiliriz. Keza birinci ağızdan anlatılar, bize yazarın kendilik bilinci ve benlik algısını da sunan önemli birer kaynaktır.¹¹ Çünkü Fazlıoğlu'nun ifadesi ile “biz insanı içine girerek idrak edemeyeceğimize göre, ancak eylemlerinde o özneyi yakalarız”.¹² Kişi kendini yapıp ettiklerinde ve tabii ki yazdıklarında temsil etmekle birlikte kültürel çevre, metnin türü, yazma geleneği, yazarın ifade becerisi ve kendini anlatma konusundaki isteği de böyle bir imkânın sınırlarını belirlemektedir.

Birinci ağızdan anlatılar ve özyaşam hikâyeleri üzerine yapılan araştırmalar erken dönemden itibaren İslam dünyasında ve Osmanlı devrinde bu türden çok sayıda metnin inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Cemal Kafadar, Derin Terzioğlu ve Selim Karahasanoğlu başta olmak üzere Osmanlı devri birinci ağızdan anlatılara ilgi duyan bilim insanlarının ortaya koyduğu çalışmalar, bu dönemde üretilmiş özyaşam hikâyelerinin tarihsel bağlamı, sosyo-kültürel arkaplanı ve metnin yapısı hakkında önemli tespit ve tahliller içerdiği gibi bir birey olarak yazarın psikolojik dünyasını anlama açısından da önemli imkanlar sunduğuna işaret etmektedir.¹³

---

in Turkish Literature: Theoretical and Comparative Perspectives, ed. Olcay Akyıldız v. dğr. (Würzburg: Ergon-Verlag, 2007), s. 66. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda, duyguları ifade eden her metnin, yazar kadar okurun duygu, davranış ve hatta nörolojik yapısını dönüştürecek bir etkiye sahip olduğuna dikkat çekilmiştir. Bkz. Walter Andrews ve Ayşe Dalayan, “Poetry, Culture, Neuroscience, Emotions and the Case of Bonding, Separation, and Separation Anxiety in Sixteenth Century Ottoman Culture: Atheoretical Preface”, *JOTSA*, 7/2 (2020), s. 147-174; Nil Tekgül, “Duyguların Tarihi: Edebî Eser Olarak Osmanlı Belgelerine Yeni Bakış Önerisi”, *Edebiyat ve Duygular*, ed. Hazal Bozyer (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023), s. 20-26.

11 Otobiyografik metinlerin kaynaklığı hakkında bkz. Claudia Ulbrich, “Self-Narratives as a Source for the History of Emotions”, *Childhood and Emotion: Across Cultures 1450-1800*, ed. Claudia Jarzebowski ve Thomas Max Safley (London and New York: Routledge, 2014), s. 59-71.

12 İhsan Fazlıoğlu, “Öz.ne'nin Kıyâmı: ‘Ben’ ve ‘Kendilik’ Hakkında Nazarî Bir Çözümleme”, *Ceride: Ben Anlatıları Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2023), s. 48.

13 Cemal Kafadar, “Sohbete Çelebi, Çelebiye Mecmûa”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, haz. Hatice Aynur, v. dğr. (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2012), s. 43-52; Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, Dört Osmanlı*:

Yapılan çalışmaların, metinleri psikolojik bir perspektifle inceleme gibi bir amacı ve niyeti bulunmamaktadır. Bununla birlikte ben anlatılarına olan akademik ilginin artışı doğal olarak bundan sonraki günlerde tarih ve psikoloji disiplinlerini işbirliğine itecek ve söz konusu tarihsel metinlerin analizinde disiplinlerarası perspektifin ağırlığını artıracaktır. Bu durum Osmanlı insanını, toplumsal ve kültürel çevresiyle olduğu kadar psikolojik dünyasıyla da anlamamıza yardımcı olacaktır.¹⁴

Yazıcı Murtaza'nın Benlik Algısı

YAZICI Murtaza, Kayseri'nin Gesi köyünde dünyaya gelmiş Osmanlı şair ve kâtibidir. Gesi köyünde yaptığımız saha araştırmasında, müelliften yalnızca birkaç kişi “Murtaza Hoca” olarak haberdardı. Köyün yaşlılarından birisinin bölük pörçük de olsa hatırladığı hicivlerinden başka şiirlerini hatırlayan yoktu. Yakın zamana kadar hemşerilerince tanınmasına rağmen artık unutulmaya başlandığı aşikârdı. Varlığından haberdar olan az sayıdaki kişi ise Murtaza'nın kimliği, görevleri ve eserleri hakkında pek bilgiye sahip değildi. Çoktan unutulmuş, sessiz sedasız tarihin karanlık sayfalarına uğurlanmış gibiydi. Ancak hayatta iken yalnızlık, dışlanmışlık ve terk edilmişlik duyguları içinde kaleme aldığı eserleri, kendisini dışlayan ve yalnızlaştıranların hatıralardan silinip yok olmasına karşılık onu kalıcı

Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun (İstanbul: Metis Yayınları 2017); Derin Terzioğlu, “Autobiography in Fragments: Reading Ottoman Personal Miscellanies in the Early Modern Era”, *Autobiographical Themes in Turkish Literature: Theoretical and Comparative Perspectives*, ed. Olcay Akyıldız v. dğr. (Würzburg: Ergon-Verlag, 2007), s. 83-99; Derin Terzioğlu, “Modern Bireyin Peşinde Rönesans: Avrupa ve Doğu'da Otobiyoğrafik Metinler”, *Toplumsal Tarih*, 116 (2003), s. 80-83; Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2013); Vildan Serdaroğlu Coşkun, *Zaîfi'nin Sergüzeşt-nâmêsi* (İstanbul: İSAM Yayınları 2013), s. 13-25; Selim Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkanları, Sınırları (Ego-Documents: Potentials and Limitations as a Source for Historical Research)”, *Turkish History Education Journal*, 8/1 (2019), s. 211-230; Selim Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık 2019), s. 280-284; Selim Karahasanoğlu, “Learning from Past Mistakes and Living a Better Life: Report on the Workshop in Istanbul on “Ottoman Ego-Documents””, *Review of Middle East Studies*, 54/2 (2021), s. 294-302; Semra Çörekçi, “A Methodological Approach to Early Modern Self-Narratives: Representation of the Self in Ottoman Context (1720s-1820s)” (doktora tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022.

14 Tarih ve psikolojik disiplinleri arasındaki ilişkinin tarihi, tartışmalar ve konuyla ilgili literatür analizi için bkz. Mehmet Yaşar Ertaş, “Psikoloji ve Tarih: Birbirini İhmal Etmiş İki Bilim”, *Tarih ve Diğer Bilimler, Geçmişin Peşinde Disiplinlerarası Bir Kılavuz*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık 2021), s. 89-124.

kılmış ve tarihsel belleğe kazımıştır. Murtaza'nın arkasında bıraktığı şiirleri ve seyahat notları onun ismini ve hatırasını ölümsüzleştirmiştir.

Kaleme aldığı eserlerinden edindiğimiz bilgilere göre Yazıcı Murtaza 28 Mart 1674'te doğmuş, on sekiz yaşında Şubat-Mart 1692'de evlenmiştir. 22 yaşında cizye tahsildarı ile birlikte Tırnova'ya gitmiş ardından memleketine dönmüştür. 16 Kasım 1699'da evinden yeniden ayrılan Murtaza bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Balkan şehirlerinde yazıcı olarak dolaşmış ve 15 Aralık 1702'de Anadolu tarafına geçerek Erzurum beylerbeyinin hizmetine girmiş, üç yıllık görevinden sonra 3 Ağustos 1705'te Basra'ya gitmek üzere Erzurum'dan ayrılmış, Basra'da geçirdiği mutsuz dönemin akabinde 12 Nisan 1709'da evine dönmüştür. On yıllık bir ayrılıktan sonra ailesine kavuştuğunda otuz beş yaşında olan yazarın, 1715 senesinde kuşçu ağasına yazıcı olması sebebiyle Adana'dan Isparta'ya uzanan sahada dolaşması dışında köyünden pek ayrılmadığı anlaşılıyor. Yazıcı Murtaza'nın 65 yaşına ulaştığı kesin olmakla birlikte kaç yaşına kadar hayatta olduğunu tam bilemiyoruz. Bununla birlikte saha araştırmasında tespit ettiğimiz mezar kitabesindeki ölüm kaydı H. 1187 gibi okunmaktadır, eğer doğru ise Murtaza'nın 99 yaşını gördüğünü söyleyebiliriz.

Murtaza'nın verdiği bilgilerden ailesiyle ve yakın çevresiyle ilgili bilgi sahibi olabiliyoruz. Eserlerinde eşi ve annesinden bahsetmiş olsa da adlarını zikretmemiştir. Mezar kitabesinden isminin Mahmut olduğunu öğrendiğimiz babasıyla ilgili hiçbir bilgi vermemiştir. Kayıtlardan tek ešli olduğu anlaşılan müellifin toplam on çocuğu olmuştur. Beş çocuğu evden ayrılmadan önce beş çocuğu da Basra dönüşünden sonra dünyaya gelmiştir. Çocuklarının çoğu doğum sonrası veya bebek yaşta hayatlarını kaybederken yalnızca bir oğlu ve kızı hayatta kalmıştır. Müellif evden ayrılmadan önce iki kızı ve bir oğlunu bırakmışken Basra'dan döndüğünde yalnızca eşi ile birlikte oğlu Mahmut onu karşılamıştır. On bir aylık iken babasından ayrılmış olan Mahmut, babası ile yaklaşık on yıl sonra on bir yaşında karşılaşmıştır. Belki de bu ayrılık yüzünden Yazıcı Murtaza ile oğlu arasında sağlıklı bir ilişki kurulamamış ve hayatlarının ilerleyen yıllarında hep problem yaşamışlardır. Bununla birlikte çok sevdiği 1712 doğumlu küçük oğlunun 1721'de ölümü ise onu yıkmıştır. Ayrıca köylüleriyle geçinememesi ve yalnızlaşması da Murtaza'yı derinden etkilemiştir.¹⁵

15 Yazıcı Murtaza'nın hayatı ve ailesiyle ilgili bilgiler için bkz. *Arnavutluk'tan Basra'ya 18. Yüzyılda Kayserili Bir Kâtibin Seyahat Anıları*, haz. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020), s. 15-19.

Yazıcı Murtaza'nın şu an için tespit edilen iki eseri bulunmaktadır. Birincisi gazelden atasözüne, bilmededen fıkraya kadar çok çeşitli bilgileri ihtiva eden bir mecmuadır.¹⁶ Mecmuanın son kısmında ise yazarın görev icabı gezip dolaştığı yerleri kaleme aldığı bir seyahatnamesi mevcuttur.¹⁷ Mecmuada yer alan seyahatname kısmı 2020 yılında *Arnavutluk'tan Basra'ya 18. Yüzyılda Kayserili Bir Kâtibin Seyahat Anıları* adıyla yayımlanmıştır. İkinci eseri ise kütüphane künyesinde "Eş'ar"¹⁸ olarak kaydedilmiş olan şiirlerinden oluşmaktadır. Bazı sayfaları eksik olan bu ikinci eser de Mustafa Demir tarafından *Sergüzeşt-i Aşık Yazıcı Murtazâ* adıyla tez olarak hazırlanmıştır.¹⁹

Murtaza'yı unutulmaktan kurtaran şiirleri, seyahatnamede kendinden bahsettiği ifadeleri ve mecmua üzerindeki notları, Murtaza'nın kendisiyle ve çevresiyle verdiği bir savaşın mahsulüdür. İfadelerine yansıyan yoğun duygular, bir tür hayat muhasebesi olduğu gibi aynı zamanda da Murtaza'nın hayatta ya da öldükten sonra dünya ile hesaplaşma arzusunun bir yansımasıdır. Keza acı, hüznün ve öfke duyguları eşliğinde bireysel ve toplumsal dünyasını açık bir dille kayda almış olduğu şiirleri, acılarının duyulması ve verdiği savaşın bilinmesi için attığı bir çılgıktır. Bu yüzden Yazıcı Murtaza'nın şiirleri, seyahat kayıtları ve derkenara düştüğü özel notlar, benlik algısına dair önemli ipuçları verdiği gibi bir benlik inşası olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte günümüzde, ancak sınanmış ve defalarca uygulanmış test ve yöntemlerle benlik algısı tespiti yapılıyor olmasına karşılık üç yüz yıl önce yaşamış birinin benliğini, yalnızca yazdıkları üzerinden belirlemek oldukça iddialı, zor ve tartışmaya açık bir konudur.²⁰ İlâveten Murtaza'nın ne anlatmak

16 Bkz. Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphaneler Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil. Yz. A. 4277/2 yer numarası ile kayıtlıdır. Künye bilgisinde eserin adı "Seyâhât-nâme" olarak kaydedilmiş olup müellifi adı da yanlış bir şekilde "Resmî-i Kayserî" gösterilmiştir.

17 Mecmua ve seyahatname hakkındaki çalışmalar için bkz. Ertaş, *Kayserili Bir Kâtibin Seyahat Anıları*, s. 12-13.

18 Yazıcı Murtaza, *Eş'ar*, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2428. Kütüphane kaydında müellifin adı yanlışlıkla Yazıcıoğlu olarak kaydedilmiştir.

19 Mustafa Demir, "Sergüzeşt-i Aşık Yazıcı Murtazâ (İnceleme-Metin)" (yüksek lisans tezi), Hitit Üniversitesi, 2020. Demir, bu tezin dışında aynı eserden yararlanarak Murtaza'nın taşlamaları üzerine bir de makale kaleme almıştır. Bkz. Seydi Kiraz ve Mustafa Demir, "Halk Edebiyatında Taşlama: Yazıcı Murtaza Örneği", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, 23 (2021), s. 203-237.

20 Bu çalışmada olduğu gibi, birinci ağızdan anlatıları sosyal ve kültürel psikoloji perspektifi ile doğrudan tahlil eden çalışma yok gibidir. Mamafih yazarın benliği, kimliği ve duygu dünyası hakkında değerlendirmeler içeren birçok örnek verilebilir. Cemal Kafadar'ın, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* adlı kitabındaki "Ben ve Başkaları: 17. Yüzyıl İstanbul'unda

istediği (zihnindeki inşa), bunu metin veya şiir aracılığıyla nasıl dışa aktardığı ve alımlanması yani metni anlama ve yorumlama çabasında olan bizlerin metne müdahalesi gibi hususları²¹ göz önüne aldığımızda gerçekliği ortaya koymanın bir hayli zor olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak bütün risklerine rağmen geçmişteki insanı anlamaya çalışmanın ve geçmişi çok boyutlu ve çok katmanlı bir şekilde ve insan merkezli olarak incelemenin bir yolu olarak bu çaba önemlidir. Edebi eserleri duygu tarihinin bir kaynağı olarak kullanan Walter Andrews, duygular tarihi çalışmalarının temelinde iki yaklaşıma sahip olduğunu altını çiziyor. Biri geçmişteki insanların, duyguları entelektüel ve bilimsel düzlemde hangi yollarla teorileştirdiğini, onları nasıl anladıkları ve onlardan nasıl bahsettiklerini araştırırken diğeri de kültür ve eylemlerinden geriye kalan eserleri araştırıp yorumlayarak geçmiş insanların duygu dünyalarının izlerini takip etmeye çalışır.²² Bu çalışma ise her iki yaklaşımdan istifade ederek Murtaza'nın duygularından nasıl ve ne şekilde bahsettiğini anlamaya çalışmakta ve aynı zamanda onun kendi hakkında yazdıkları üzerinden müellifin benlik ve kimliğini biçimlendiren kültürel kodları, toplumsal değerleri, sosyal ilişkileri incelemekte ve tüm bunların Murtaza'nın benlik algısı üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.²³ Bununla birlikte

---

Bir Dervişin Güncesi ve Osmanlı Edebiyatında Birinci Ağızdan Anlatılar” ile “Müteredit Bir Mutasavvıf Üsküplü Asiye Hatun’un Rüya Defteri 1641-1643” adlı makaleleri bu açıdan önemlidir. Ayrıca R. Aslıhan Aksoy-Sheridan, “Nostalgia of a Frustrated Ottoman Subject: Reading Osman Agha of Timişoara's Memoirs as Self-Narrative”, *International Journal of Middle East Studies*, 53/2 (2021), s. 323-330; Aslı Çiftçi, “Birinci Ağızdan Aşk Mesnevilerinde Duygusal İfade Tarzları” (doktora tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2022; Tunahan Durmaz, “Family, Companions, and Death: Seyyid Hasan Nürî Efendi's Microcosm (1661-1665)” (yüksek lisans tezi), Sabancı Üniversitesi, 2019; Michael Nizri, “The Memoirs of Şeyhülislam Feyzullah Efendi (1638-1703), Self, Family and Household”, *Many Ways of Speaking about the Self: Middle Eastern Ego-documents in Arabic, Persian, and Turkish (14th-20th Century)*, ed. Ralf Elger ve Yavuz Köse (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010), s. 27-36, Tolga U. Esmer, “The Confessions of an Ottoman ‘Irregular’: Self-Representation and Ottoman Interpretive Communities in the Nineteenth Century”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLIV (2014), s. 313-340.

21 Anlatının post-klasik analizi hakkında bkz. Mustafa Zeki Çıraklı, *Anlatıbilim Kuramsal Okumalar* (Ankara: Hece Yayınları, 2015), s. 173-194.

22 Walter Andrews, “Ottoman Love: Preface to a Theory of Emotional Ecology”, *A History of Emotions, 1200-1800*, ed. Jonas Liliequist (London: Pickering ve Chatto, 2012), s. 21.

23 Andrews, Osmanlı divan şiiri üzerine yaptığı tahlillerde, şiirin doğasında davranışı anlatmak olmadığı ve bu yüzden insan davranışları için şiirin kaynak olarak kullanılamayacağı yaklaşımını eleştirir. Duyguları ve davranışları anlama noktasında şiirin önemli bir kaynak olduğunu altını çizer ve şiiri, toplumsal, siyasal ve dinsel bağlamı içinde duygusal hayatı

Yazıcı Murtaza'nın benlik algısıyla ilgili yorum ve tahliller, gerçek benlik, ideal benlik ve ayna benlik teorilerine ve benliğin toplumsal değerler ve sosyal ağlar içinde oluştuğu tezine dayanmaktadır.

Murtaza'nın iki eseri arasında, kendini yazma deneyimi veya ben-anlatısı itibariyle altını çizmemizi gerektirecek önemli farklılıklar bulunmaktadır. Nesir olarak kaleme aldığı ilk eseri gezip gördüğü yerleri anlatacağı ve herkese hitap edecek nitelikte hazırlamayı düşündüğü önemli bir projeydi. Eserine başlarken şehirleri sistematik olarak anlatmayı tasarlamıştı. Ancak projesi düşündüğü gibi ilerlemedi, Metnin ilerleyen sayfalarında anlatım ve şekil düzenini bozduğu gibi şehir anlatısı yerine bizzat kendisinin şahit ve anlatıcı olarak merkezde olduğu olayları ön plana çıkardı. Eserin üslup ve muhtevastaki bu değişim aslında Murtaza'nın, yazma eylemiyle alakalı olduğu kadar kendisiyle ilgili bir kanaat değişimine de işaret eder. Başlangıçta herkese faydalı olma amacını taşıyan yazar, daha sonra kendini ve kendi izini taşıyan hadiseleri kayda geçirmek suretiyle yazma eylemini kişiselleştirmiştir. Böyle bir değişim Murtaza'nın planladığı şekilde eserini tamamlayamadığını göstermektedir.²⁴ Bunun sebeplerinden biri hiç şüphesiz aşık tarzında şiirler yazan Murtaza için düz yazı ile eser telif etmenin zorluğudur. Çünkü nesir, duygu ve düşünceleri derli toplu, gramere tabi, kurgusal bütünlük içerisinde ve resmi bir üslupla okura ulaştırmayı amaçlayan bir türdür. Bu da müellifin yazma motivasyonunun sürekliliğini isteyen bir disiplini gerektirmektedir. Hâlbuki Murtaza, hedeflediği bir kariyere ulaşmadığı gibi ekonomik sıkıntılarını aşacak bir gelir de kazanamamış, aşağıdaki pasajda görüldüğü üzere kendisini pek de istemediği bir maceranın içinde bulmuştur.

Meğer paşalı olmak derbederin türbedârı olup âkıbeti benim gibi hikâyeci olmak imiş. Zirâ bu mecmu'adan isbât olundu. Ancak ol zaman aklumuza böyle geldi ki avâre durmadan bari hem vilâyet seyredelim hem beş on kese akçe kazanalım.

---

yansıtan bir kaynak olarak görür. (Walter G. Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, çev. Tansel Güney (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), bkz. 1, 5 ve 6. Bölümler.) Edith Gülçin Ambros da şiirin benlik belgesi olabileceğini ve sınırlı da olsa tarih kaynağı olarak kullanılabileceğini belirtir ve bu bağlamda dikkat edilmesi gereken hususlara dikkat çeker. (Edith Gülçin Ambros, "Geleneksel "Ben" ile Bireysel "Ben" Çelişkisi ve Gelibolulu Mustafa Âlî", *Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştay Bildirileri*, 28-29 Nisan 2011, haz. İ. Hakkı Aksoyak (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014), s. 65-73. Rhoads Murphey, Osmanlı dünyasında kendini ifade etme ve bireyselliği anlamaya çalıştığı makalesinde şiirlere müracaat etmiştir. ("Forms of Differentiation and Expression of Individuality in Ottoman Society", *Turcica*, 34 (2002), s. 135-170.

²⁴ Bu hususta bkz. Ertaş, *Kayserili Bir Kâtibin Seyahat Anıları*, s. 20-21.

*Vilâyetle bir yüz guruş kadar deynimiz vardır, âni edâ edelim. Andan sonra bir belli âdem olalım. Ne'üzübillâh tevbe ya rabbi. Meğer şeytan aleyhi'l-la'ne bizi yardan atmış. Duyduk amma yine zabt olunacak hâlimiz yokdur böyle ki Hakk sübhânehü ıslâh eyleye.*²⁵

Murtaza, Basra'daki gurbet günlerinde ailesinden ve memleketinden uzakta, hedeflerine ulaşamamış bir halde kişisel muhasebesini yaptığı bir dönemde bu eserini kaleme almak istemişse de içinde bulunduğu özlem ve yalnızlığa eşlik eden başarısızlık, umutsuzluk, keyifsizlik ve yalnızlık duyguları sebebiyle düşüncesini tam olarak gerçekleştirilememiştir. Evinden uzakta istediği gibi gitmeyen bir hayat, metnin formunu ve içeriğini değiştirmiş olmakla beraber mutsuzluk ve yalnızlık duyguları, yazarken kendinden bahsetme ve kendini metne dâhil etme arzusunu da kıskırtmış olmalıdır. Buna rağmen seyahatnamesinde kendini ancak metnin kısıyına iliştirebilmiştir. Murtaza bir seyahatname olarak başladığı ve zamanla sergüzeşte dönüştürdüğü metninde kendisinden muhtemelen daha fazla bahsetmek istemişti. Ancak kaleme aldığı metnin türü kadar yazma eylemiyle ilgili kültürel kabuller de kendisini sınırlandırmış olmalıdır. Çünkü yazıya geçirmek, bir kitap formuna dönüştürmek, söyleyişten ziyade söyleneni önceleyen ve zapt edilecek bilgiyi kalıcı kılmayı hedefleyen bir eylemdi ve herkesin yararına olan bilgileri kapsamalıydı. Bu yüzden Müslüman toplumda söyleyişi önemsemeyen ve duyguları ifade etmede nazma göre daha zayıf kalan nesir, daha çok kutsal metinler, dini ve hukuki kitaplar, resmi konular ve tevârihle ilgiliydi. Keza kişinin çevresiyle sözlü olarak paylaştığı hayat hikâyesini zapt edilmesi /kayıt altına alınması gereken bir değermiş gibi yazıya geçirme arzusu da pek makbul değildi. Gelip geçici dünyada fani bir varlık olan insanın kendini ve özel yaşamını önemsemesi, anlatması, kayda alması ve yazıya geçirmesi dini ve kültürel olarak hoş karşılanmıyordu. Çünkü kendini yazıya geçirmenin zihinsel arkaplanı büyük ölçüde kelâmî/tasavvufi gelenek içinde şekillenen İslam dünyasında yazıya geçirilecek olan özel hayattan ziyade ebedi hayatta da faydası olacak şeylerdi.²⁶ Bu durum kişilerin özel hayatlarından hiç bahsetmedikleri ve yazıya geçirmedikleri anlamına gelmez. Aksine İslam

²⁵ Yazıcı Murtaza, *Mecmua*, vr. 183^b.

²⁶ Ben anlatılarının nasıl bir zihniyet içerisinde üretildiği sorusuna cevap arayan Fazlıoğlu, Osmanlı Ülkesi'nde "ben-anlatıları" çalışmalarının mümkün arka-planını İbn Sina, Nasiruddin Tusi, Fahreddin Razi, Kadı Beyzavi, Gazzali, İbn Arabi, Sadreddin Konevi, Ahmed Yesevi, Yunus Emre ve Aşık Paşa'ya uzanan felsefi, kelâmî ve tasavvufi çizgide ve felsefi/kelâmî ve irfanî birikimde aranması gerektiğini belirtmesi ve menakıb örneğini vermesi bu açıdan oldukça açıklayıcıdır. Fazlıoğlu, "Öz.ne'nin Kıyâmı: 'Ben' ve 'Kendilik' Hakkında Nazari Bir Çözümleme", s. 49-50 ve 55.

dünyasında erken dönemlerden itibaren otobiyografik nitelikte eserlerin kaleme alındığını biliyoruz.²⁷ Ancak kişisel hikayesini yazıya geçirenler, yazma eylemlerini meşrulaştırmak durumunda kalmışlar; yazarken Allah'a şükretmek, ibretlik hikâyeler bırakmak veya kendisinden sonrakilere faydalı olmak gibi 'erdemli' bir davranış olarak kabul görecektir ve övgüyle anılacak birtakım gerekçeler sunmak zorunda hissetmişlerdir.²⁸

17. yüzyılda popüler edebiyatın yaygınlaşması ve yazın dünyasında yaşanan değişime rağmen, nesir türünde yazmanın getirdiği sınırlılıklar, gelenek ve kültürel normlar büyük ölçüde devam ediyordu. Ancak bu sınırlılıklar Murtaza'nın önemseydiği kişisel hayatı ve maceralarını anlatmasını tabii ki engelleyemedi. Her şeye rağmen nesrinde kendini okura hissettiren ve gösteren Murtaza, asıl özgürlüğü sözde ve şiirde buldu. Çünkü şiir, ilk çağlardan itibaren insanoğlunun soyut düşüncelerini, duygularını, arzularını, korkularını imgesel tekillikler üzerinden ifade etmesine olanak tanıyan bir yazım türüydü²⁹ ve yaşam ile bilgi arasında mesafe koymaksızın insanın kendini anlatmasına imkân sağlıyordu. Keza Osmanlı dünyasında şiir, aşkı, kederi, öfkeyi ve eleştiriye ifade etmenin ve benliği yansıtmının en güçlü araçlarından biriydi.³⁰ Bu yüzden Murtaza, Basra döneminde ve evine döndükten sonra dillendirdiği ve kaleme aldığı koşma, murabba, mersiye, gazel ve muammalarında³¹ kendini özgürce ifade edebilmenin bir mecrası olarak kullandı ve kendiliği, benliği ve duygularını şiir yoluyla açık bir şekilde ortaya koydu.

Bu durumda Murtaza, "ben kimim" sorusuna nasıl cevap veriyordu? Nasıl bir benliğe sahipti? Benliğine yönelik tutumu nasıldı? Kaleme aldığı şiirler ve tuttuğu notlar kendine dair neler söylüyor ve nasıl bir benlik resmediyor? gibi sorulara

27 George Makdisi, "The Diary in Islamic Historiography: Some Notes", *History and Theory*, 25/2 (1986), s. 173-185.

28 Bu konuda daha geniş değerlendirme için bkz. Dwight F. Reynolds (ed.), *Interpreting the Self: Autobiography in the Arabic Literary Tradition* (Los Angeles: University of California Press, 2001), s. 59-66.

29 Daşcıoğlu, "Tarihin Edebiliği, Edebiyatın Tarihiliği", s. 128.

30 Sözlü kültürün psikodinamiğini ayrıntılı bir şekilde analiz eden Ong, kendini ifade etme biçimi olarak sözün mücadeleci edaya sahip, kişisel gerçekliği koruyan, duygudaşlığı yansıtan, somut kavramlardan istifade eden bir yapıya sahip oluşuyla insan yaşamına yakın olduğunun altını çizer. Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon (İstanbul: Metis Yayınları 2020), s. 59-67.

31 Yazıcı Murtaza mecmuasında az da olsa kendi şiirlerine yer vermiş olsa da şiirlerini ayrı bir eserde toplamıştır. Bkz. Murtaza, *Eş'ar*, vr. 1^a-40^b; Demir, *Sergüzeşt-i Aşık Yazıcı Murtazâ*, s. 56-146.

cevap arayabiliriz. Geride bıraktığı notları, ifadeleri ve cümlelerinden anlaşıldığı kadarıyla karmaşık bir ruh haline sahip olan Murtaza'nın benliği, "ben" ile "bana" yani "bilen" ile "bilinen" benlik arasındaki karşılıklı yansıma ve çatışmaya dayanmaktadır. Dolayısıyla kendisinin kim olduğuna dair verdiği cevaplarla başkalarının gözünden algıladığı benliği arasından bir uçurum söz konusudur. Sahip olduğunu düşündüğü yeteneklere mukabil, çevresinden aynı ölçüde karşılık bulamamasının yarattığı içsel çelişkiyi bir türlü çözemeyen ve anlamlandıramayan Murtaza bu düğümün arasında sıkışıp kalmış tutarsız bir benlik algısına sahip olarak görünüyor.³²

Keza Yazıcı Murtaza'nın kendini nitelendirdiği ve tanımladığı gerçek benliği ile ideal benlik ve olması gereken benlik algısı arasında da uyumsuzluk söz konusudur.³³ Bu da çevresini sağlıklı bir şekilde algılama ve anlamlandırmasını zorlaştırdığı gibi onu zihinsel ve bilişsel bir tutarsızlığa sürüklemiş olabilir. Çünkü Murtaza kendini dürüst ve adil bir pozisyona konumlandırırken çevresindeki sosyal yapıyı, kişilerarası ilişkileri ve ilişki ağlarını bir problem olarak algılamış ve göstermiştir.³⁴

32 Murtaza bir taraftan kendini yüceltip överken diğer taraftan başkalarının kendi hakkındaki olumsuz düşüncelerini fazlasıyla dikkate almıştır.

Yazıcı taht-ı serâda bazı mahlûk nakl iderler

Sen o[n]lardan mısın ayâ bu yer ehli seni görmez (Eş'ar, vr. 11^b)

Yazıcı bildim beşerlerden degilsin sen melek

Kâh olur göklerde gezin kâhî olur yerde sen (Eş'ar, vr. 33^a)

Yazıcıyı gûyâ Mecnûn yerine komuş bu halk

Yâ maymûndur bir ip takıp anı oynatmak isterler (Eş'ar, vr. 8^b)

Yazıcı sen turâb olsan döşensen bütün dünyâya

Öyle bil! Üstüne kimse sümürüp tükürüp atmaz (Eş'ar, vr. 21^a)

33 Benlik uyumsuzluğu hakkında bkz. E. Tory Higgins, "Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect", *Psychological Review*, 94/3, (1987), s. 319-340.

34 Eş'ar'ın 38^a-39^a varaklarındaki beyitlerde toplansa da, Yazıcı'nın çevresindekilere yönelik eleştirileri eserinin tamamına yayılmıştır.

Kelâmı hakkı söylersen, bizi zemm eyledi derler

Çok sofrâ-i kübrâ kurarlar, demedüğün dedi derler

Darılırlar sana bir gün, bu savmını yedi derler

Bunun boğazına kurşun, akıtmak pek adaletdür (Eş'ar, vr. 13^b)

Beli buyur demeyince, bunların yüzleri gülmez

Neh-i münker eylerisen, buğz edüp keyfleri gelmez

İlm-i hâlimden sorarsan, birin bilir binin bilmez

Kayırmazlar dini asla, hep işleri betaletdür (Eş'ar, vr. 14^a)

Elâ! Ey ehl-i zamâne, nedür sizde bu rezâlet

Buna mukabil benliğini inşa etme aşamasında, yargıladığı dış dünyayı ayna olarak kullanmıştır. Yani “ben kimim” sorusuna cevap ararken büyük oranda eleştirdiği ve yargıladığı dış dünyayı referans almış ve esas kabul etmiştir. Bireyin kendini tanıması ve tanımlaması için sosyal gruba ihtiyaç duyduğu ve benliğin de sosyal bir çevrede oluştuğu³⁵ ve zihinsel gelişimin ayna işlevi gören dış dünya ile etkileşim sonucu ortaya çıktığı dikkate alındığında Murtaza'nın çevresini referans alması olağan gelebilir. Ancak asıl sorun, Murtaza'nın dış dünyadaki mesaj ağını algılama, özümseme ve işleme sürecinde yaşadığı karmaşadır.

Murtaza'nın benlik çatışması ve yaşadığı buhranlar aslında benlik ve egonun oluşum sürecinin doğasına dayanır. Kierkegaard, bu gerilimi, çatışmayı veya huzursuzluğu ontolojik bir zeminde izah eder. Ona göre insan tindir, tin ise bendir, ben de “kendine bağlı olan bir ilişkidir; daha doğrusu ben, ilişki içinde bu ilişkinin içsel yönelimidir; ben ilişki olmayıp ilişkinin kendine dönüşüdür. İnsan, sonsuzluk ile sonlunun, geçici ile kalıcının, özgürlük ile zorunluluğun bir sentezidir”.³⁶ Kierkegaard'a göre umutsuzluk insanın sonluluktan sonsuzluğa geçişi gerçekleştirmenin bir yoludur ve ben'in gelişimi umutsuzluktan geçer. Ben'in aşkın gerçekliği ile yüzleşmek kendi olmaya cesaret etmekle mümkündür ve “varoluş serüveni ben'in kendi olma serüvenidir”.³⁷ Ona göre kendi olmak istememek aslında umutsuzluk içinde kendi olmak istemektir, ancak “olmak istediği ben” olmadığı için de büyük bir ızdırap ve umutsuzluk yaşamaktadır.³⁸

Kierkegaard'ın varoluşçu yaklaşımıyla ortaya koyduğu “ben olma” sancısı sosyal psikolojide işlenmiş ve konuyla ilgili birçok tez ortaya atılmıştır. Bunlardan C. H. Cooley, “ayna benlik” olarak adlandırdığı benliğin, sosyal bir çevrede kişinin hal ve hareketleri, görünümü, düşüncesi ve karakterine dair düşüncelerle etkileşim sürecinde oluştuğunu belirtir. Bu durum kişiye, başka birinin gözünden bakma

---

Şüpheniz var mı imâna, etmek İslâma ihânet
Bu gafletden siz uyanın, temeli yokdur binânın
Birbirine kem satanın, başına kopsun kıyâmet (Eş'ar, vr. 22^a)

35 Hood, *Benlik Yanılsaması*, s. 215.

36 Søren Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, çev. M. Mukadder Yakupoğlu (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019), s. 23.

37 Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık*, s. 11. (Çevirenin önsözü)

38 Kierkegaard'ın benlik ve umutsuzluk üzerine düşüncelerinin analizi için bkz. Yasemin Akış Yaman, “Benliğin Ölümcül Hastalığı: Umutsuzluk”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 92 (2020), s. 61-88.

eğilimi ve bağımlılığı yaratır ve ötekisine bağımlı bir benlik oluşturur.³⁹ Keza ayna karşısında kendini tanımak isteyen kişi kendini özne olarak kurarken aynaya yansıyan beni üzerinden de kendini nesne olarak tanımlar. Yani kişi kendini tanımak için ve kendisine dair bütünlüklü bir benlik inşa etmesi için dışarıya ve başkalarına ihtiyaç duyar. Benzer şekilde Lacan da egonun ayna evresinde özdeşleşme yoluyla oluştuğunu belirtir. “Ayna evre” olarak bilinen bu teoriyi basitleştirerek ifade edersek her insan ayna işlevi gören öteki bir çevrede kendi “ben”ini inşa eder. Ancak bu bir yabancılaşmadır, yani egonun aynadaki imge ile özdeşlik kurup kendini tanımlaması kendi özünden uzaklaşmasıdır ki insanın kendisi zannettiği aslında kendisi değil bir başkasıdır. Ancak bu durum gerçeklikle imge arasında kapatılması mümkün olmayan bir ayrım ve ikiliği doğurmaktadır ki benlik de bu ayrıma göre nitelik kazanır. Dolayısıyla benlik algısı, Cooley ve Lacan’ın ayna metaforu üzerine bina ettikleri teorilerinin de ortaya koyduğu gibi kişinin kendisinden değil, bir bağımlılık içinde dış dünyanın, çevrenin veya ötekilerin etkin oldukları bir süreçte oluşur. Kişinin benliğini dış dünya üzerinden kurması benliği kırılğanlaştırdığı gibi benlik algısında da tutarsızlıklara, kişinin içsel ve dışsal çatışmalara maruz kalmasına yol açar.

Benlik arayışı ve inşası sürecindeki mücadele ve çatışma ise kişiye göre değişir.⁴⁰ Kendisi ve çevresi üzerinde derinlikli düşünen, kim olduğu meselesini önemseyen ve kendisini sosyal bir nesne olarak görüp tahlil eden öz-bilinci yüksek kişiler, diğerlerine nazaran benlikleri hakkında daha hassastırlar ve benliklerindeki söz konusu yabancılaşmayı daha kolay fark ederler. Ayrıca gerçek benlikle ideal benlik arasındaki farklılığı özümseme ve içselleştirme sorunu yaşarlar. Duyarlılığı ve farkındalığı yüksek olmayan kişiler ise gerçek ve ideal benlik arasındaki mesafeyi idrak veya fark edemedikleri için çoğunlukla edilgen bir tavırla mensubu oldukları toplumun biçtiği role baş eğerler ve dışarıdan yansıyan imgesel benliği kabul ederler. Yazıcı Murtaza’nın benlik arayışı da temelde bir varoluş meselesidir. Bununla birlikte toplumdaki kendine yansıyan ve yansıdığını hissettiği mesajlardan kurduğu “ayna benliği” ile özdeşlik kuramaması ve içselleştirememesi, kendisini büyük bir benlik bunalımına sürüklemiş görünmektedir. Çünkü o, bir taraftan çevreden

39 Charles Horton Cooley, *Human Nature and the Social Order* (New York: Charles Scribner’s Sons, 1902), s. 179-185. <http://people.wku.edu/steve.groce/SelfasSentimentandReflection-Cooley.pdf> (Erişim 25 Şubat 2023)

40 Kierkegaard, benlik arayışındaki insanları, umutsuzluk hastalığı üzerinden üç gruba ayırır: “bir ben’i olduğunun farkında olmayan umutsuz kişi, kendisi olmak istemeyen umutsuz kişi ve kendisi olmak isteyen umutsuz kişi”, Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık*, s. 23.

gelen mesajlara kulak verip kendisinin aşağılandığı⁴¹ ve hakir görüldüğünü⁴² düşünmüş diğer taraftan da bunu kabullenmeyerek kendisini güçlü tutmak ve benlik bütünlüğünü korumak amacıyla savunma mekanizmalarını çalıştırmıştır.⁴³

Benlik, sosyokültürel bir ağ içinde oluşmakla birlikte temelde kişinin kendisine yönelik algısını veya kendisiyle ilgili bilinçli değerlendirmesini kapsayan ve her bireyde farklılaşan özerk bir alandır. Keza benliğin oluşumu toplumsal ve kültürel ağla uyum kadar gerilim ve çatışmadan da beslenir. Hatta yaşanan gerilim veya çatışma, bireyin aileden ve toplumdan ayrışarak kendi öz kimliğini inşa etmesine zemin hazırlar ve kendiliğinin farkında ve bilinç düzeyi yüksek bir birey olmasını sağlar. Ancak bu durum bazen sancılı olur ve bireyi ruhsal sıkıntılara sokabilir ki Murtaza'yı bunalıma sokan ve çevresiyle iletişimini hasara uğratan sebeplerden biri de yaşadığı toplumun kendisini özerk bir fail oluşunu sınırlandıran yapısıdır.⁴⁴ Osmanlı toplumu daire-i adalet düşüncesine dayalı organik bir yapıydı. Daire-i Adalet, merkezinde siyasi otoritenin yer aldığı, statüsü ve rolü belirlenmiş sosyal yapıların oluşturduğu, bireye değil cemaate dayalı, hiyerarşik olarak örgütlenmiş bir siyasal ve sosyal düzeni temsil ediyordu. Bu düzende kişiler, düzenin esasını da teşkil eden kanun ve nizamın himayesinde ve denetimindedir. Otorite ve hiyerarşinin ve bunları vücuda getiren siyasal ve sosyal normların yüceltiği bu sistemde, kişiler ve cemaatler de yüklendikleri rolleri ve görevleriyle bu düzenin bir parçası olmak durumundaydılar. Devletin üst yapısından en alt sosyal gruba kadar nüfuz

41 Dürbünün sol yanı ile bakarlar Yazıcı'ya kim

Gönüllerden çıkup gitmiş, gözlerden de irak ola (Eş'ar, vr.3^a)

42 Yazıcı halkın gözüne kati hor görünür oldun

Aslı bu ki sîm [ü] zerden sende hiçbir şey bulunmaz (Eş'ar, vr.5^a)

Yazıcı vasfın işiten sanurlar yanî bir insân

Görürler rûhu yok bir şey tu deyip rucû ederler (Eş'ar, vr.9^a)

Yazıcıya rû-be-rû bir gün dedi kim bir pelîd

Sen hazânşın kes ümidin ni'metin olmaz mezîd (Eş'ar, vr.5^a)

Bir kimse bir gün dedi kim ben seni sandım Müselmân

Ammâ sonra yerin görüp kendüsü getirdi îmân (Eş'ar, vr.4^b).

43 Yazıcı kuvvet-i kalilden çekme hiç ferdâyı sen

Bazı dalga uğrar ise, an Ebu'd-Derdâ'yı sen (Eş'ar, vr.6^b)

Gerçi çekti Yazıcı birkaç musibet gam değil

Hazret-i Cercis gibi erre ile doğranmadı (Eş'ar, vr.7^a).

44 Yazıcı Murtaza'nın şiirlerinde toplumsal eleştirilerinin bir hayli yer tutması ve kendinden bahsederken sürekli bir şekilde ötekileri yani başkaları veya çevresindekileri dikkate alarak şiir yazması bu duruma işaret etmektedir.

eden bir düzen anlayışını geçerli kılan bu sistemde cemaat ve kişilerin tabi oldukları sosyal rol ve statüleri kolayca değiştirilemezdi.

Bu yapı doğal olarak kişinin, benliği, kişiliği ve kimliği üzerinde derin etkiler bırakıyordu. Bu çerçevede sosyal yapının kimlik, kişilik ve benlik üzerindeki inşa edici ve biçimlendirici doğası, bireyin öznelliğini kısıtlamaktaydı.⁴⁵ Hiyerarşik ve holistik bir yapıda örgütlenmiş olmasından dolayı geleneksel toplumda, sosyal ağ belirleyen temel parametre kişilerin statüsü ve toplumsal rolleriydi. Keza benlik, sosyal çevre tarafından tamamlandığı ve toplumsal rollerce de tanımlandığı için toplumsal rolün bir izdüşümü gibi algılanmaktaydı. Herkes sosyal konum ve statüsü ile özdeşleştiriliyordu. Bu sebeple benlik saygısının yüksekliği veya düşüklüğü sosyal değerler ve toplumsal rollerle doğrudan bağlantılıydı. İnsanın değeri sosyal bağlamda ve dahil olduğu sosyal ağ içinde anlaşılabilir ve tanımlanabilirdi. Öyle ki kişiler toplumsal konumlarından soyutlanmış bağımsız bir kimlik sahibi değillerdi. Kolektif kültüre ve cemaatçi yapıya dair yukarıda sıraladığımız özellikler, kişilerin benlikleri ve duygularının inşasında büyük paya sahipti. Nitekim bu toplumlarda, benlik saygısının yüksekliği, kişinin özgüveni, kendini değerli hissedışı, kendini sevmeye layık görüşü, kendinden memnuniyeti, başarılı olduğu inancı, takdir gördüğü hissi büyük ölçüde sosyal konumuna, toplumsal norm ve kurallara riayet veya itaatindeki başarısına ve tabii ki çevreden aldığı olumlu mesajlara bağlıydı. Benlik saygısının düşüklüğü ise kişinin kendinden memnuniyetsizliği, özgüven eksikliği, değersiz hissedışı, sevimsiz ve yalnız olduğuna dair inancı ile işgal ettiği roldeki başarısızlığı ile alakalıydı.⁴⁶ Toplumsal ilişki ağı ve sosyal konumunun yol

45 Otobiyografi metinlerin kültürel temellerini anlamaya ve ortaya koymaya çalışan Gabriele Jancke, 15 ve 16. yüzyıllarda Avrupa toplumlarında kendini kaleme alan yazarların, kendilerini toplumsal ilişkiler ağına sabitlemiş bir ben olarak tasvir ettiklerini belirtir ve otobiyografik metinleri de bu ilişkiler ağı içinde ortaya konan bir iletişim şekli olduğunu ifade eder. Bu yüzden Jancke, yazarların sosyal benliğini anlamının ancak onların toplumsal ağlar içindeki yeri ve işlevini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymakla mümkün olacağına işaret eder. Bkz. Gabriele Jancke, "Autobiographical Texts: Acting within a Network: Observations on Genre and Power Relations in the German-Speaking Regions from 1400 to 1620", *Mapping the 'I': Research on Self-Narratives in Germany and Switzerland*, ed. Claudia Ulbrich, Kaspar von Greyerz ve Lorenz Heiligensetzer (Leiden: Brill, 2015), s. 119.

46 Toplum yapısı ile benlik arasındaki bu ilişkiyi büyük ölçüde Murat Önderman'ın kültürün bireysel ve sosyal davranışlar üzerindeki etkisine ve benliğin sosyal bağlamına dair kaleme aldığı *Utanç: Sosyo-Kültürel Bir Fenomen* kitabındaki görüşlerinden yararlanarak düzenledim.

açtığı kendini eksik, yetersiz, dışlanmış, başarısız ve değersiz hissetmenin yol açtığı temel duygular ise utanç ve suçluluktur.

Bu iki duygu Yazıcı Murtaza'nın benliğini ve duygu durumunu da etkileyen iki temel duyguydu. Gesi gibi zengin bir köyde, toplumsal zayıflığı, sosyal konumundaki görece düşüklüğü ve ekonomik sıkıntıları sebebiyle kendinden utanç duyar gibidir. Çünkü yaklaşık on yıl kariyer ve para peşinde dolaştıktan sonra gurbetten memleketine başarısız ve beş parasız dönmüştü. Daha da önemlisi köylüleri tarafından olumsuz değerlendirmelere maruz kalmış veya öyle hissetmişti. Bu yüzden sık sık kendini dışlanmış,⁴⁷ yabancılaşmış,⁴⁸ unutulmuş,⁴⁹ hakir görülmüş⁵⁰ vebalidan kaçır gibi herkesin kendinden kaçtığı⁵¹ bir bahtsız⁵² olarak değerlendirmiştir. Bu durum cemaat ilişkilerinin güçlü olduğu toplumlarda utancın kişinin amaçlarına ulaşamadığı için yaşadığı değersizlik hissinden çok kendine yönelen olumsuz geri bildirimlerle ilişkili olmasıyla ilgilidir.⁵³ Sosyal çevresiyle girdiği psikolojik kavgasına ve çevresindekileri itham etmesine rağmen, annesini, eşini ve çocuklarını geride bırakarak yıllarca uzakta kalmasına karşılık hedeflerini gerçekleştirememiş olması ve toplumda saygın bir yer edinmemiş olması da eleştiri oklarını kendine yöneltmesine sebep olmuş ve

47 Nitekim sen bir ednâsın nazarlardan ba'îd oldun

Yazıcı sürme olan da çekinmezler gözlerine (Eş'ar, vr. 9^a)

48 Yazıcı gurbetde kaldı on sene

Demişler gayri gelmez anı görmezler hele (Eş'ar, vr. 7^b)

49 Dürbünün sol yanı ile bakarlar Yazıcı'ya kim

Gönüllerden çıkup gitmiş gözlerden de irak ola (Eş'ar, vr.3^a)

50 Yazıcı halkın gözüne kati hor görünür oldun

Aslı bu ki sîm [ü] zerden sende hiçbir şey bulunmaz (Eş'ar, vr.5^a)

Yazıcıyı gûyâ Mecnûn yerine komuş bu halk

Yâ maymündür bir ip takıp anı oynatmak isterler (Eş'ar, vr. 8^b)

51 Yazıcı deryâya düşsen o mâhîler ki var anda

Çıkarlar cümle karaya mevte râzı olurlar hep (Eş'ar, vr. 20^b)

Yazıcı bir ulu râh üzere edinsen bir makâm sen

Mürûr itmez bu nâs andan, sarpları ihtiyâr eyler (Eş'ar, vr. 18^b)

52 Yazıcı baht-ı siyahın seni setr eyledi gûyâ

Çevirdi pergâr misâli anın için halk seni görmez (Eş'ar, vr. 10^a)

Yazıcı bir bozuk sâ'at misâli tâlî'in gûyâ

İşler amma za'if işler vaktine olmaz müsâdif (Eş'ar, vr. 14^a)

53 Önderman, *Utanç*, s. 202.

Murtaza'da çevresiyle kurduğu ilişkileri etkileyen derin bir suçluluk duygusu yaratmıştır.⁵⁴

Utancı ve suçluluk duyguları Murtaza'yı gerilimli içsel bir muhasebeye yöneltmiş ve benliği ve kimliğiyle ilgili derin bir çatışmaya sürüklemiştir. Yaşadığı utanç ve suçlulukla bir taraftan içe kapanarak⁵⁵ kendine, dışlanmış ve değersizleştirilmiş bir kimlik edinirken diğer taraftan da bu yeni kimliği ve sosyal konumunu benliği için tehdit olarak kabul etmiştir. Bu yüzden durumu kabullenemeyen ve yeni sosyal kimliği ile kendini özdeşleştiremeyen Murtaza iç dünyasında kendisiyle ve ötekilerle yoğun ve gerilimli bir çatışmaya yönelmiştir.⁵⁶ Murtaza'nın bu tutumu, benliğini bulunduğu konumundan farklı bir şekilde tanımlama ve soyutlama girişimidir ki kişiler arası ilişkilerin bağımlılık ve uyum üzerinden tanımlandığı kolektivist toplum normlarına uyumlu görünmemektedir. Onun bu durumu çelişkili bir şekilde, bir yandan sağlıklı, özgüvenli ve güçlü bir benliğe işaret ederken diğer yandan da istikrarsız, kırılgan ve tutarsız bir benliği yansıtmaktadır. Halbuki Murtaza, güçlü, saygın ve özgüvenli hissedeceği bir benlik inşa etme çabasında olmasına rağmen, bizzat kendisinin de benimseyip onadığı toplumsal norm ve değerler karşısında çaresizdir. Bu ise Murtaza'nın içgüdüleri ve arzuları karşısında, mensubu olduğu toplumun düzenleyici normları ve temel değerlerinin daha baskın olduğunu gösterir. Benliğin oluşumunda dengenin orantısız bir şekilde toplumsal benliğe kayması anlamına gelen bu durum, Murtaza'nın gerçek benliği ile ideal benliği arasındaki farkı büyüttüğü gibi iç dünyasındaki çelişkileri ve çatışmaları da artırmıştır. Hatta kendisine ağır eleştiriler yöneltmesi, kendini sürekli toplum tarafından itilmiş, kakılmış biri olarak algılaması ve tüm itirazlarına rağmen toplumsal

54 Benim cürmüm bî-nihâye, eğer tartılmalı olsa

Günahlar vezin olununca, neler çekse gerek mizân (Eş'ar, vr. 4^b)

Bir iş tatalım ki çıkalım başa

Hayvan gibi gezmek de zarar ancak (Eş'ar, vr. 27^b)

55 Bahtsızlık, başarısızlık, yabancılık ve dışlanmışlık hissini yanı sıra küçük oğlu Muhammed'in ölümü ile birlikte Yazıcı Murtaza iyice hayata küsmüştür. Bu yüzden beytül-ahzan adını verdiği odasına çekilerek kendini çevresinden izole etmiştir.

Azm edüp gurbet diyara, terk-i vatan eyledim

Ağla ey gözlerim ağla, geldi giryânlık bana

Her ne ettim kendime ettim, ben ağyâra neyledim

Yapdılar her bir taraftan, beytül-ahzânlık bana (Eş'ar, vr. 14^b)

56 Murtaza'ya göre herkes ona karşıdır ve kendi dışındakiler hep kusurludur:

Yazıcı ibretnü mâ ol karşuna her kim gelürse

Sana tokunmadan geçmek müyesser olmadı gitdi (Eş'ar, vr. 1^b)

aynadan algıladığı değersizleştirilmiş kimliği benimsemiş olması veya benimsemiş gibi yansıtması⁵⁷ patolojik bir örüntüye eğilimin izleridir. Bu gibi çelişkili ve uyumsuz durumlarda sağlıklı kişilerden beklenen, büyük bir kırılma olmaksızın ideal ve gerçek benliklerinde tutarlı bir revize yapmalarıdır. Çünkü kişinin içsel tutarlılığı ve çevresiyle kurduğu sağlıklı ilişkiler dengeli bir benlik algısı üzerinden gerçekleştirilir. Benlik algısında güncelleme yapılamaması ve benlik uyumsuzluğu, kişilik rahatsızlıklarının ve problemlili ilişkilerin temel sebeplerindendir. Dolayısıyla Murtaza'nın hissettiği yalnızlık, kızgınlık, çaresizlik, değersizlik, suçluluk ve utanç gibi depresif duygular onun kendini yenileyemediğini, benliğini güncelleyemediğini ve benlik uyumsuzluğu yaşadığını göstermektedir.

Murtaza'nın şiirlerinde kendisini abartılı bir şekilde yüceltmesi ve toplumun kendisini anlamadığını düşünmesi ve sürekli takdir edilme beklentisi narsistik bir karakteri ve buna bağlı olarak kırılabilirliği hatırlatsa da çevresindekiler kadar kendisini de acımasızca eleştirmesi ve sık sık günahlarına vurgu yaparak tövbeye yönelmesi, travma kökenli depresif bir hale de işaret ediyor. Keza kendini problemlili biri olarak göstermesi, başkalarının kendi hakkındaki yargılarına itiraz etmekle beraber bu yargıları doğrularcasına şiirine taşıyarak kendini suçlaması, içine kapanması, hayata pesimist bakması, kendisini değersiz hissetmesi, aile ve çevresiyle geçimsiz olması psikopatolojik sorunlar yaşadığını akla getiriyor. Bu da kişisel özellikleri hatırdı tutmak koşuluyla, çocukluğundan itibaren yaşadıklarının Murtaza'da ruhsal ve bilişsel sorunlara sebep olması ve benlik algısında hasara yol açmasıyla bağlantılı olması mümkündür.

57 Yazıcı bir ulu râh üzere edinsen bir makâm sen
Mürûr itmez bu nâs andan, sarpları ihtiyâr eyler (Eş'ar, vr. 18^b)

Eğer mihrâbda bulunsan, inan sen buna Yazıcı
Ferâgat eyler namâzı, halâyık ol yana dönmez (Eş'ar, vr. 18^b)

Yazıcı destimâl olsan, sana elin yapışmaz halk
Gûyâ murdâr olur desti, ölür de koynuna koymaz (Eş'ar, vr. 20^a)

Yazıcı sen turâb olsan döşensen bütün dünyâya
Öyle bil! Üstüne kimse sümükürüp tükürüp atmaz (Eş'ar, vr. 21^a)

Sonuç

Kendini yazmak refleksif bir tutum olarak kimlik ve benlik inşasının bir parçasıdır. Hatırat, günlük, mektup gibi birinci ağızdan anlatılar da gözleyen, idrak eden, bilen ve düzenleyen bir özne olarak benliğin kendini inşa ve sunma yöntemi ve bu sebeple kişinin kim olduğu, kendini nasıl gördüğü ve nasıl göstermek istediğini anlamının önemli bir yoludur. 18. yüzyılda sıradan bir kâtip olan Yazıcı Murtaza'nın kendini anlatmak üzere kaleme aldığı şiirler ve geriye bıraktığı notlar, Murtaza'nın duygu ve düşünce dünyasına ışık tuttuğu gibi kendine dair idrakini dolayısıyla benlik algısını da ortaya koyar. Mamafih bunun için tarih ve edebiyatın yanı sıra sosyal ve kültürel psikolojinin benlikle ilgili temel kavram ve kuramlarını dikkate alan disiplinlerarası bir okuma ve yaklaşıma ihtiyaç vardır. Sonuçları tartışma yaratacak olsa da bu çalışmada böyle bir yol ve yöntem denenmiş ve Yazıcı Murtaza'nın kendini nasıl gördüğü ve nasıl tanımladığı sorusuna cevap aranmış ve benlik algısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Psikolojik perspektifin öne çıkarıldığı bu incelemenin sonucuna göre, kendine dair yazdıkları, Yazıcı Murtaza'nın benlik inşasında çetin bir mücadele vermesine rağmen kırılğan ve zayıf bir benliğe sahip olduğunu gösteriyor. Kendisinin ne olduğuna ve ne olması gerektiğine dair güçlü bir bilince sahip olmakla beraber etrafındaki dünyanın kültürel değerleri ve toplumsal normlarının kendini baskıladığını anlıyoruz. Özellikle sosyal rol ve konum üzerinden kişisel saygınlığın kazanıldığı kültürel bir çevrede, “olmak istediği yer” ile “bulunduğu yer” arasındaki fark, benlik algısına yansımış, “gerçek benliği” ile “ideal benliği” arasındaki uyumsuz görüntüyü ortaya çıkarmıştır. Çevresindekilerin değer yargıları, eleştiri ve olumsuz dönütlerini fazlasıyla dikkate alması ise kırılğan bir benliğe ve problemlili bir kişiliğe sahip olmasına yol açmıştır. Gerçek benlik ile ideal benlik arasındaki fark ile benlik hasarı ve karmaşası, Murtaza'nın duygu durumunda da bozukluğa sebep olmuş görünmektedir. Bu yüzden ki şiirleri, derkenarlara düştüğü notları ve kendinden sıkça bahsettiği seyahatnamesi hayal kırıklığı, gerginlik, huzursuzluk, tatminsizlik, umutsuzluk, suçluluk, mağduriyet, yalnızlık, başarısızlık ve yetersizlik duygularıyla boğuşan bir kişi fotoğrafı sunmaktadır.

Bununla birlikte öfkelerini dile getirdiği, komşularını hicvettiği ve kendisiyle savaşını yürüttüğü şiirler, psikolojik sorunlarla mücadele eden Murtaza'nın hayata tutunma yöntemidir. Hatta yazmanın onun için güvenle sığınacağı bir yuva yapma girişimi olduğunu da söyleyebiliriz. Buna karşın kaleme döktüğü duygu dünyası, aynı zamanda Murtaza'nın kendi elleriyle inşa ettiği hapishanesidir. Eserlerinde

birçok kez dile getirdiği hem bir sığınak hem de bir hapisane olan “beytü’l-ahzan”, milletten kaçarak çekildiği odasının adı olduğu kadar aynı zamanda dertleriyle baş başa kalıp ağladığı, kendini avutup huzur bulduğu, kalem ve kağıtla vücut bulmuş bir söz evrenidir. Problemlili ilişkileri dolayısıyla tutarlı ve sağlıklı bir anlam dünyası kurmakta zorlanan Murtaza, “beytü’l-ahzan” a çekilmek suretiyle, incinmiş duygularını, hüznünü, yalnızlığını şiirlere dökerek dış dünyaya karşı varlığını ve benliğini koruma altına almaya çalışmıştır. Onun hüznü, acı ve öfke taşıyan kelimelerden inşa ettiği şiirsel yuvası, aydınlık olmasa da ötekilerin tehdit ve aşağılamalarına karşı perdeleri sıkı sıkıya kapalı kendine has bir oda işlevi görmüştür. Hiç şüphesiz sözcüklerle kurulan bu oda, hüznü ve kasvetli olmasına karşılık Murtaza’nın hatıralarını biçimlendirdiği, yaşam felsefesini geliştirdiği, kendiyi ötekiler arasında keskin çizgiler çekerek biricikliğini koruduğu ve parçalarını toplayarak sağlıklı ve tutarlı bir benlik inşa etmek için uğraştığı bir sığınak olmuştur.

Bir Benlik İnşası Olarak Kendini Yazmak ve 18. Yüzyılda Sıradan Bir Osmanlı Kâtibinin Benlik Algısı

Öz ■ İnsan sosyal bir varlık olarak bir aile, grup veya toplum içinde var olur. Dili, inancı, duyguları, düşünceleri ve anlam dünyası iletişim ve etkileşim içinde oluşur. Her ne kadar birey olarak içsel bir dünyaya sahip olsa da anlama, tanımlama ve anlatma becerisi ait olduğu çevrenin değerleriyle biçimlenir. Yani biricik olan her insan hem kendisini hem de çevresini, etrafını kuşatmış olan dil ve anlayış evreni içerisinde algılar, anlamlandırır ve temsil eder. Kendini yazmak da böyle kolektif bir anlayış içinde bir kendilik inşa biçimidir. Dolayısıyla birinin kendi hakkında ne yazdığı, niçin ve nasıl yazdığı, nasıl bir dil ve üslup kullandığı meselelerini cevaplandırmak hem yazarı hem de yazılanları doğru anlamak ve değerlendirmek için gereklidir. Osmanlı döneminde yazmak ve anlatmak da kolektif bir kültür ve toplumsal bir gelenek dairesi içinde gerçekleşen bir eylemdir. Keza kişisel kayıt tutan her birey değerler, mitler, metaforlar, simgeler ve kelimelerden müteşekkil bir dil evreni içinde kendini anlatarak ve yazarak inşa etmiştir. Bununla birlikte bu kolektif eylem, bireysel deneyimlere ve kişinin kendini ifadesine de kapalı değildir. 18. yüzyılda sıradan bir Osmanlı kâtibisi olan Yazıcı Murtaza da kendini yazan, eserlerinde ailesinden bahseden, beklentileri, hayal kırıklıkları, üzüntü ve sevinçleriyle kendisini yazdıklarıyla var eden biridir. Bu çalışmada yukarıda ortaya konulan teorik çerçevede Yazıcı Murtaza’nın kendini yazma eylemi tartışılmış ve niçin, nasıl ve ne şekilde yazdığı sorularına cevap aranırken Osmanlı dünyasında “kendini yazmak” üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Keza seyahatnamesi ve şiirleri üzerinden Yazıcı Murtaza’nın benlik algısı ve duygu dünyası da çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Otobiyografi, Ben Anlatıları, Kendini Yazmak, Benlik İnşası, Benlik Algısı, Yazıcı Murtaza, Osmanlı.

Kaynakça

- Akış Yaman, Yasemin: “Benliğin Ölümcül Hastalığı: Umutsuzluk”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 92 (2020), s. 61-88.
- Aksoy-Sheridan, R. Aslıhan: “Nostalgia of a Frustrated Ottoman Subject: Reading Osman Agha of Timișoara’s Memoirs as Self-Narrative”, *International Journal of Middle East Studies*, 53/2 (2021), s. 323-330.
- Andrews, Walter: “Ottoman Love: Preface to a Theory of Emotional Ecology”, Jonas Lilliequist (ed.), *A History of Emotions, 1200-1800*, London: Pickering ve Chatto 2012, s. 21-48.
- ..... : *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yayınları 2014.
- Andrews, Walter ve Ayşe Dalyan: “Poetry, Culture, Neuroscience, Emotions and the Case of Bonding, Separation, and Separation Anxiety in Sixteenth Century Ottoman Culture: Atheoretical Preface”, *JOTSA*, 7/2 (2020), s. 147-174.
- Cooley, Charles Horton: *Human Nature and the Social Order*, New York: Charles Scribner’s Sons 1902. <http://people.wku.edu/steve.groce/SelfasSentimentandReflection-Cooley.pdf> (Erişim 25 Şubat 2023)
- Çıraklı, Mustafa Zeki: *Anlatıbilim Kuramsal Okumalar*, Ankara: Hece Yayınları 2015.
- Çiftçi, Aslı: *Birinci Ağzıdan Aşk Mesnevilerinde Duygusal İfade Tarzları*, (Doktora Tezi) Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2022.
- Çili, Soljana ve Lusja Stopa: *Autobiographical Memory and the Self*, London: Routledge 2019.
- Çörekçi, Semra: *A Methodological Approach to Early Modern Self-Narratives: Representation of the Self in Ottoman Context (1720s-1820s)*, (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022.
- Daşçioğlu, Yılmaz: “İç İç Geçen Bakış: Tarihin Edebiliği, Edebiyatın Tarihi”, Mehmet Yaşar Ertaş (ed.), *Geçmişin Peşinde Disiplinlerarası Bir Kılavuz, Tarih ve Diğer Bilimler*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık 2021, s. 125-152.
- Demir, Mustafa: *Sergüzeşt-i Aşık Yazıcı Murtazâ (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi) Çorum: Hitit Üniversitesi, 2020.
- Durmaz, Tunahan: *Family, Companions, and Death: Seyyid Hasan Nûri Efendi’s Microcosm (1661-1665)*, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2019.
- Ertaş, Mehmet Yaşar, “Psikoloji ve Tarih: Birbirini İhmal Etmiş İki Bilim”, Mehmet Yaşar Ertaş (ed.), *Geçmişin Peşinde Disiplinlerarası Bir Kılavuz, Tarih ve Diğer Bilimler*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık 2021, s. 89-124.
- ..... (haz.): *Arnavutluk’tan Basra’ya 18. Yüzyılda Kayserili Bir Katibin Seyahat Anıları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2020.
- ..... (ed.): *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık 2019.
- Esmer, Tolga U.: “The Confessions of an Ottoman ‘Irregular’: Self-Representation and Ottoman Interpretive Communities in the Nineteenth Century”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLIV (2014), s. 313-340.

- Fazlıoğlu, İhsan: “‘Öz.ne’ nin Kıyâmı: ‘Ben’ ve ‘Kendilik’ Hakkında Nazarî Bir Çözümleme”, *Ceride: Ben Anlatıları Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2023), s. 45-63.
- Giddens, Antony: *Modernite ve Bireysel-Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, çev. Ümit Tatlıcan, Ankara: Say Yayınları 2010.
- Glassen, Erika; “The Sociable Self: The Search for Identity by Conversation (*Sohbet*). The Turkish Literary Community and the Problem of Autobiographical Writing”, Olcay Akyıldız v. dğr. (ed.), *Autobiographical Themes in Turkish Literature: Theoretical and Comparative Perspectives*, Würzburg: Ergon Verlag 2007, s. 143-156.
- Göka, Erol: *İnsan Kısım Kısım*, İstanbul: Vadi Yayınları 2019.
- Gusdorf, Georges: “Conditions and Limits of Autobiography”, çev. James Olney, James Olney (ed.), *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, Princeton: Princeton University Press 1980, s. 28-48.
- Higgins, E. Tory: “Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect”, *Psychological Review*, 94/3 (1987), s. 319-340.
- Hogg, Michael A. ve Graham M. Vaughan: *Sosyal Psikoloji*, çev. İbrahim Yıldız ve Aydın Gelmez, Ankara: Ütopya Yayınevi 2017.
- Hood, Bruce: *Benlik Yanılsaması, Sosyal Beyin Kimliği Nasıl Oluşturur?*, çev. Eyüphan Özdemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 2014.
- Jancke, Gabriele: “Autobiographical Texts: Acting within a Network: Observations on Genre and Power Relations in the German-Speaking Regions from 1400 to 1620”, Claudia Ulbrich v. dğr. (ed.), *Mapping the 'I': Research on Self-Narratives in Germany and Switzerland*, Leiden: Brill 2015, s. 118-165.
- ..... : “Autobiography as Social Practice in Early Modern German-Speaking Areas Historical, Methodological, and Theoretical Perspectives”, Olcay Akyıldız v. dğr. (ed.), *Autobiographical Themes in Turkish Literature: Theoretical and Comparative Perspectives*, Würzburg: Ergon Verlag 2007, s. 65-80.
- Kafadar, Cemal: *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, İstanbul: Metis Yayınları 2017.
- ..... : “Sohbete Çelebi, Çelebiye Mecmûa”, Hatice Aynur, v. dğr. (haz.), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, İstanbul: Turkuaz Yayınları 2012, s. 43-52.
- ..... : “Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature”, *Studia Islamica*, 69 (1989), s. 121-150.
- Karahasanoğlu, Selim: “Learning from Past Mistakes and Living a Better Life: Report on the Workshop in Istanbul on ‘Ottoman Ego-Documents’”, *Review of Middle East Studies*, 54/2 (2021), s. 294-302.
- ..... : “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkanları, Sınırları (Ego-Documents: Potentials and Limitations as a Source for Historical Research)”, *Turkish History Education Journal*, 8/1 (2019), s. 211-230.
- ..... : “Ben-Anlatıları”, Mehmet Yaşar Ertaş (ed.), *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık 2019, s. 280-284.

- ..... : *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2013.
- Kierkegaard, Soren: *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, çev. M. Mukadder Yakupoğlu, Ankara: Doğu Batı Yayınları 2019.
- Lewis, Bernard: *Babil'den Dragomanlara*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Kapı Yayınları 2008.
- Makdisi, George: "The Diary in Islamic Historiography: Some Notes", *History and Theory*, 25/2 (1986), s. 173-185.
- Mandel, Barrett J.: "Full of Life Now", James Olney (ed.), *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, Princeton: Princeton University Press 1980, s. 49-72.
- Nizri, Michael: "The Memoirs of Şeyhülislam Feyzullah Efendi (1638-1703), Self, Family and Household", Ralf Elger ve Yavuz Köse (ed.), *Many Ways of Speaking about the Self: Middle Eastern Ego-documents in Arabic, Persian, and Turkish (14th-20th Century)*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 2010, s. 27-36.
- Olney, James: "Autobiography and the Cultural Moment: A Thematic, Historical, and Bibliographical Introduction", James Olney (ed.), *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, Princeton: Princeton University Press 1980, s. 3-27.
- ..... (ed.): *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, Princeton: Princeton University Press 1980.
- Ong, Walter J.: *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözlün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul: Metis Yayınları 2020.
- Önderman, Murat: *Utunç: Sosyo-Kültürel Bir Fenomen*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları 2020.
- Reynolds, Dwight F. (ed.): *Interpreting the Self Autobiography in the Arabic Literary Tradition*, Los Angeles: University of California Press 2001.
- Rosenthal, Franz: "Die Arabische Autobiographie", *Studia Arabica*, 1 (1937), s. 1-40.
- Said, Edward W.: *Yersiz Yurtsuz, Anılar*, çev. Aylin Ülçer, İstanbul: Metis Yayınları 2014.
- Serdaroğlu Coşkun, Vildan: *Zaîfi'nin Sergüzeştname'si*, İstanbul: İSAM Yayınları 2013.
- Spiro, Melford E.: "Is the Western Conception of the Self "Peculiar" within the Context of the World Cultures?", *Ethos*, 21/2 (1993), s. 107-153.
- Tekgül, Nil: "Duyguların Tarihi: Edebî Eser Olarak Osmanlı Belgelerine Yeni Bakış Önerisi", *Edebiyat ve Duygular*, ed. Hazal Bozyer, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları 2023, s. 17-36.
- Terzioğlu, Derin: "Autobiography in Fragments: Reading Ottoman Personal Miscellanies in the Early Modern Era", Olcay Akyıldız v. dğr. (ed.), *Autobiographical Themes in Turkish Literature: Theoretical and Comparative Perspectives*, Würzburg: Ergon Verlag 2007, s. 83-99.
- ..... : "Modern Bireyin Peşinde Rönesans: Avrupa ve Doğu'da Otobiyografik Metinler", *Toplumsal Tarih*, 116 (2003), s. 80-83.
- Ulbrich, Claudia: "Self-Narratives as a Source for the History of Emotions", Claudia Jarzebowski ve Thomas Max Safley (ed.), *Childhood and Emotion: Across Cultures 1450-1800*, London and New York: Routledge 2014, s. 59-71.

